

Bb
LAM

ΠΕΡΙ
ΤΩΝ ΠΑΛΙΜΨΗΣΤΩΝ ΚΩΔΙΚΩΝ
ΤΩΝ
ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

ΥΠΟ
ΣΗΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

ΑΘΗΝΗΣΙ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ «ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑ» ΙΩ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ
14 — ΟΔΟΣ ΒΟΡΡΑ — 14
1888

ΠΕΡΙ
ΤΩΝ ΠΑΛΙΜΨΗΣΤΩΝ ΚΩΔΙΚΩΝ
ΤΩΝ
ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

ΥΠΟ
ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

ΑΘΗΝΗΣΙ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ «ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑ» ΙΩ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ
14 — ΟΔΟΣ ΒΟΡΡΑ — 14
1888

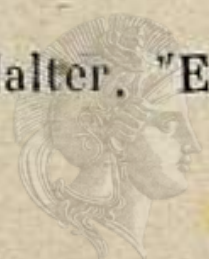
ΟΙ ΠΑΛΙΜΨΗΣΤΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

ΤΩΝ

ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

Κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1880 τετράμηνον ἐν Ἀγίῳ Ὄρει διαμονήν μου, συντάσσω τὸν κατάλογον τῶν ἐν ταῖς μοναστηριακαῖς βιβλιοθήκαις ἀποκειμένων ἐλληνικῶν κωδίκων, μετὰ πολλῆς προσοχῆς ἡσχολήθην καὶ περὶ τὴν εὔρεσιν τῶν ἐν αὐταῖς λανθανόντων παλιμψήστων. Τοῦτο δ' ἐπραξα ἕνεκα τῆς σημασίας, ἣν ἔχουσι πολλάκις οἱ τοιοῦτοι κώδικες, καὶ τῶν ἀξίων λόγου ἀνακαλύψεων, αἵτινες δύνανται νὰ γείνωσιν ὑπὸ τὸ νεώτερον κείμενον. Ἀλλ' ὁμολογῶ, ὅτι, χωρὶν εἰς τὴν τοιαύτην ἔρευναν, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς δὲν ἔτρεφον ὑπερβολικὰς καὶ παραλόγους ἐλπίδας. Ἡ ἐν παλαιοτέροις χρόνοις κρατοῦσα γνώμη, ὅτι οἱ μοναχοὶ τῶν μέσων αἰώνων ἀπέψων ἐκ συστήματος τὰς παλαιὰς περγαμηνὰς τὰς φερούσας ὕλην ἐκ τῆς θύραθεν παιδείας, καὶ δὴ ἐκ τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, ὅπως μεταγράψωσιν ἐπ' αὐτῶν κείμενα ἐκκλησιαστικὰ, δύναται νὰ θεωρηθῇ νῦν ἀπηρχαιωμένη καὶ αὐτόχρημα ἀνακριβής. Ἐχομεν ἤδη ἱκανὰ παραδείγματα παλιμψήστων, ὧν ἡ μὲν πρώτη γραφὴ εἶνε κείμενον θεολογικὸν ἢ ἐν γένει ἐκκλησιαστικόν, ἐπ' αὐτοῦ δ' ἀπαλειφθέντος ἐγράφη ἔργον ἀρχαίου συγγραφέως (*). Συνήθεις δὲ εἶνε μάλιστα γραμματικαὶ συγγραφαὶ, ἰδίως ἐν τῇ Δύσει, γεγραμμέναι ἐπὶ παλαιοτέρων ἄλλων

(*) Ἰδ. Wattenbach Das Schriftwesen im Mittelalter. Ἐκδ. Β' Leipzig. 1875 σ. 252-253.

χειμένων (*). Οὐδαμῶς λοιπὸν ἐφантаζόμην, ὅτι ἐκάστου τῶν ἀγιορειτικῶν παλιμψήστων ἡ κατωτέρα γραφὴ ἔμελλε νὰ περιέχῃ ἀπολωλότας καὶ κεκρυμμένους θησαυροὺς ἐκ τῆς ἐκκρίτου φιλολογίας τῶν ἀρχαίων, φανατικῶς ὑπὸ τῶν καλογήρων ἀποξεσθέντας. Ἀλλ' οὐχ ἦττον ἐπεβάλλετό μοι ἡ ἔρευνα τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἀγίου Ὁρους περγαμηνῶν, ἐν αἷς ἠδυνάμην περισσοτέραν ἢ ἀλλαχοῦ νὰ φαντασθῶ τὴν ἀναλογίαν τῶν παλιμψήστων κωδίκων. Ἄν δ' ἀληθῶς ὁ εὐρισκόμενος ἀριθμὸς παλιμψήστων ἦτο οἷος ἐδικαιούμην νὰ εὕρω αὐτὸν, τότε πιθανὸν ἦτο, ὅτι ἐν τοῖς κώδιξι τούτοις ἠδύναντο νὰ εὐρεθῶσι καὶ ἐξεσμένα ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων βιβλιογράφων παλαιότερα κείμενα ἄξια λόγου ἔκ τε τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας καὶ τοῦ θύραθεν λόγου. Ἀλλ' ἐν γένει δὲν ἐλησμόνουν, ὅτι μικρὸς ὑπῆρξε κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἐξ ἐλληνικῶν παλιμψήστων ὁ ἀμητὸς εὐρημάτων τῆς ἀρχαίας φιλολογίας ἀξίων λόγου, ὅποια π. χ. τὰ ἐν τῷ Claronontanus ἀνακαλυφθέντα ἀποσπάσματα τοῦ Φαέθοντος τοῦ Εὐριπίδου, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν λατινικὴν γραμματείαν, ἣτις οὐ μικρὸν ἐπλουτίσθη ἐκ τῶν παλιμψήστων, καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς ἐλληνικοὺς παπύρους, ἐν οἷς ἀξιολογώτατα ἀνεκαλύφθησαν ἀνέκδοτα τῆς κλασικῆς φιλολογίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, μάλιστα ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις.

Ἀλλὰ τὸ πόρισμα τῶν ἐμῶν ἐρευνῶν ὑπῆρξε τοιοῦτον, ὥστε οὐδ' αὐταὶ αἱ μετριώταται τῶν ἐλπίδων μου ἐφάνησαν ἀληθεύμεναι. Καταγράψας τὰ χειρόγραφα εἴκοσιν ἀγιορειτικῶν βιβλιοθηκῶν, ἥτοι τῆς τοῦ Πρωτάτου τῶν Καρυῶν, τῆς Σκήτης τῆς Ἀγίας Ἀννης καὶ ἀπασῶν τῶν μοναστηριακῶν πλὴν τῶν τοῦ Βατοπεδίου καὶ τῆς Λαύρας (**), εὔρον μὲν μεταξὺ 5766 χειρογράφων, περιληφθέντων εἰς τὸν ἐμὸν κατάλογον, 845 κώδικας γεγραμμένους ἐπὶ περγαμηνῆς, ἀλλὰ

(*) Ἐνθ' ἀν. σ. 254.

(**) Ἰδ. τὴν ἐμὴν Ἐκθεσιν πρὸς τὴν βουλὴν τῶν Ἑλλήνων περὶ τῆς εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος ἀποστολῆς κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1880. Ἀθήνησιν. 1880.

τούτων παλίμψηστοι εἶνε μόνον δέκα, ὧν μόνον ὀκτὼ ἔχουσιν ἐλληνικὴν τὴν παλαιότεραν γραφὴν. Εἰς τοὺς δέκα δὲ τούτους παλιμψήστους κώδικας προσθετέα καὶ τὰ καθ' ἕκαστα εὑρεθέντα τρία παλίμψηστα φύλλα, οὕτως ὥστε ἐν συνόλῳ περὶ δεκατριῶν παλιμψήστων δύναμαι νὰ κάμω λόγον.

Φαίνονται λοιπὸν ἐκ τοῦ μικροῦ ἀριθμοῦ τῶν παλιμψήστων ἐν ταῖς ἀγιορειτικαῖς βιβλιοθήκαις δύο τινὰ, ὅτι ἴσως ἐν παλαιότεροις χρόνοις ἀφηρέθησαν ὑπὸ ξένων περιηγητῶν τοιαῦτα, κυριώτατα δὲ ὅτι οἱ κατὰ τὸν Ἀθῶ μονάζοντες ἐν τοῖς μέσοις αἰῶσι μεθ' ἱκανῆς εὐλαβείας περιέσωζον τοὺς παλαιότερους κώδικας, μὴ ἀφανίζοντες τὰ παλαιὰ κείμενα χάριν νέων καὶ προτιμῶντες τούτου τὴν ἄλλως δαπανηρὰν καὶ ἐργώδη παρασκευὴν νέων μεμβρανῶν (*).

Ἀλλ' ὅστις δὴποτε καὶ ἂν εἶνε ὁ λόγος τῆς σπάνιος ταύτης τῶν παλιμψήστων ἐν ταῖς ἀγιορειτικαῖς βιβλιοθήκαις, ταῦτα ἐξεταζόμενα οὐδὲν δυστυχῶς εὔρημα παρέσχον ἄξιον λόγου διὰ τὴν κλασικὴν φιλολογίαν. Ἀπαντα τὰ ἀπεξεσμένα εἶνε κείμενα τῆς Γραφῆς ἢ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων. Εἶνε λοιπὸν ὑπὸ τινα ἔποψιν ἀρνητικὸν τὸ πόρισμα τῶν ἐμῶν ἐρευνῶν. Ἀλλὰ καὶ τοιοῦτον ὃν δὲν πρέπει νὰ μένη ἄγνωστον. Ἀλλως δὲ δύνανται ἐκ τῶν ἐμῶν ἀνακοινώσεων νὰ πορισθῶσιν ὠφέλειάν τινα οἱ περὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν παιδείαν διατρίβοντες, ἐπιμελέστερον ἐξετάζοντες τοὺς κώδικας οὓς ἐγὼ ἀνεῦρον ὡς παλιμψήστους· καὶ διὰ ταῦτα δὲν θεωρῶ ὅλως ἄσκοπον τὸν περὶ αὐτῶν λόγον.

Πρέπει δὲ νὰ σημειώσω ἐνταῦθα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ὅτι οὐδεμίαν ἐποησάμην χρῆσιν χημικῶν μέσων πρὸς ζωηροτέραν

(*) Ἰδ. περὶ τῆς παρασκευῆς τῶν μεμβρανῶν τὴν ἀξιοσπούδαστον ἐπιστολὴν τοῦ Μαξίμου Πλανούδη, ἣν ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρίας τῆς Ἑλλάδος Τόμ. Β σελ. 62 κ. ἐ. Ταύτην ἐξέδωκεν ἔκτοτε καὶ ὁ Max Treu ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Πλανούδη ἣν δημοσιεύει ἐν προγράμμασι des Königl. Friedrichs-Gymnasiums zu Breslau. 1887 — 1888 ἐν σελ. 135 ὑπ' ἀριθ. ρ'.

ἐμφάνισιν τῆς παλαιᾶς γραφῆς τῶν παλιμψήστων. Γνωστὸν εἶνε εἰς τοὺς περὶ τὴν γραφογνωσίαν διατρίβοντας, ὅτι πολλῶν μὲν ὑγρῶν ἔγεινε καὶ γίνεται χρῆσις πρὸς εὐχερεστέραν ἀνάγνωσιν τῶν παλιμψήστων, ἀλλὰ πάντα σχεδὸν ταῦτα εὐρέθησαν ἐπιβλαβῆ, φθείροντα ὅπωςδήποτε τὸν κώδικα θᾶπτον ἢ βράδιον (*). Καὶ αὕτῃ δὲ ἡ ἐπιτριβὴ τῶν ἀμυδρῶν μερῶν τῶν πρωτογράφων δι' ἐλαφρᾶς διαλύσεως θειούχου ἀμμωνίου, ἧς εἶδον γινομένην χρῆσιν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ βρεττανικοῦ μουσείου καὶ τοῦ βαταβικοῦ Λουγδούνου δὲν εἶνε, τοῦ χρόνου προϊόντος, ἀβλαβῆς εἰς τὸν κώδικα, ὥς μ' ἐβεβαίωσεν ὕστερον ὁ διευθυντὴς τῆς δευτέρας ταύτης βιβλιοθήκης κ. W. de Rieu. Διὰ ταῦτα ἐθεώρησα ὀρθοτέραν τὴν βάσιν τῆς ἐπινοήσεως τοῦ Gardthausen, ὅστις ἐπειράθη νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τὰ παλίμψηστα οὐχὶ δι' αὐτῶν τῶν ὀξέων, ἀλλὰ διὰ τῶν ἀτμῶν αὐτῶν. Ἀλλὰ τὴν μέθοδον, ἣν ἀναγράφει (**), εὖρον δύσχρηστον, ἰδίως μάλιστα ὅταν πρόκειται περὶ χειρογράφων ὀγκωδῶν καὶ ἤδη συμπεπηγμένων, ὧν δυσχερὲς ἢ δ' οἶουςδήποτε λόγους ἀκατόρθωτος καὶ ἀνάρμοστος ἡ διάλυσις εἰς φύλλα. Ἡθέλησα λοιπὸν νὰ ἐφαρμόσω ἰδιὸν τι μηχανήμα πρὸς ἐπενέργειαν τῶν ἀτμῶν τοῦ ἄλλως λίαν δραστηρίου θειούχου ἀμμωνίου ἐπὶ τὴν παλαιὰν γραφὴν τῶν παλιμψήστων, καὶ κατεσκεύασα ἐν Ἀθήναις πρὸ τῆς εἰς τὸ "Ἁγίον" Ὄρος μεταβάσεώς μου ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τοῦ χημικοῦ κ. Ἀριστ. Βουσάκη ἀπλοῦν ξύλινον κιβώτιον, εἰς ὃ διεβιδάζετο διὰ μικρᾶς ὀπῆς σωλὴν ἐξ ἐλαστικοῦ, συγκοινωνῶν ἔξωθεν πρὸς φιαλίδιον ἐνέχον τὸ ὀξύ, ὅπερ ἐθερμαίνετο διὰ φλογὸς μέχρις ἐξατμίσεως, οὕτως ὥστε οἱ ἀτμοὶ τοῦ θειούχου ἀμμωνίου νὰ εἰσέρχωνται διὰ τοῦ σωλῆνος εἰς τὸ κιβώτιον. Τοῦτο δὲ εἶχε προσηρμοσμένον κάλυμμα ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς δὲ τούτου πλευρᾶς ἐστηρίζετο

(*) "Ἰδ. παραδείγματα λίαν χαρακτηριστικὰ τῆς τοιαύτης ὑπὸ τῶν ὀξέων φθορᾶς τῶν χειρογράφων παρὰ Ebert ἐνθ' ἀν. σ. 3.—Wattenbach ἐνθ' ἀν. σ. 258 κ. ἐ.—Gardthausen Griechische Paläographie σ. 45 κ. ἐ.

(**), Griechische Paläographie σ. 47.

τὸ χειρόγραφον ἀνοικτὸν καὶ ἐλαφρῶς δι' ὕδατος διαβεβρεγμένον ἐν ἐκείναις ταῖς σελίσιν, ὧν ἤθελον νὰ καταστήσω ζωηρότερα τὰ γράμματα. Καὶ ἀπέτυχον μὲν ἐγὼ ἐν τοῖς πρώτοις μοι πειράμασι κατὰ τὸ "Ἄγιον" Ὅρος ἔνεκα φθορᾶς τοῦ ἄλλως ἀπλοῦ μηχανήματος τοιαύτης, ὁποία δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπανορθωθῇ ἐκεῖ. Οὐχ ἤττον δ' ἀναγράφω τὰ κατὰ τὴν μέθοδον ταύτην ἐνταῦθα, ἐπειδὴ φρονῶ, ὅτι διὰ τοιούτου τινὸς μηχανήματος τελειοποιουμένου ἐπενεργούντων τῶν ἀτμῶν τῶν ὀξέων εἰς τὰ παλίμψηστα θὰ εἶνε δυνατὴ ἢ ἄνευ βλάβης τῶν περγαμηνῶν εὐχερεστέρα ἀνάγνωσις τῆς ἀμυδρᾶς παλαιᾶς γραφῆς.

Μετὰ δὲ ταύτην τὴν ἀποτυχίαν ἢ μᾶλλον ἀτυχίαν οὔτε τὰ μέσα εἶχον, οὔτε ἤθελον νὰ μεταχειρισθῶ ἀπ' εὐθείας διὰ πρσ-τριβῆς ἢ ἄλλης ἐπαλοιφῆς χημικόν τι μέσον, καὶ περιωρίσθην εἰς τὴν μεθ' ἀπλῆν ἀποκάθαρσιν δι' ὕδατος καὶ διὰ χρήσεως τοῦ φακοῦ μελέτην τῶν παλιμψήστων.

Τὰ ὀλίγα ταῦτα, ἀλλ' ἀναγκαῖα πρὸς ἐξήγησιν τοῦ τρόπου καθ' ὃν εἰργάσθην προτάξας, χωρῶ ἐπὶ τὴν περιγραφὴν τῶν δεκατριῶν ἀγιορειτικῶν παλιμψήστων, πρῶτα μὲν τάσσων τὰ εὑρεθέντα παλίμψηστα τὰ περιέχοντα παλαιότεραν γραφὴν ἐν ξέναις γλώσσαις (Α'—Β'), εἶτα δὲ τὰ καθ' ἕκαστα φύλλα (Γ'—Ε') καὶ τέλος περιγράφων ἐκείνους τοὺς κώδικας, ὧν τὸ ὅλον ἢ μέγα μέρος εἶνε παλίμψηστον, περιέχον μεμβράνας ὧν τὸ πρωτόγραφον εἶνε ἐλληνικόν (Σ'-Π').

Α') Τοῦ ὑπ' ἀρ. 22 (*) κώδικος τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς Σιμοπέτρας, γεγραμμένου τὸν δωδέκατον αἰῶνα εἰς μεμβράνας σχήματος τετάρτου καὶ περιέχοντος ὁμιλίας εἰς διάφορα ῥητὰ τοῦ Εὐαγγελίου, ἀρχομένας ἀπὸ μς' καὶ τελευτώσας εἰς τὴν ὑπ' ἀρ. ο', τινὰ φύλλα εἶνε παλίμψηστα, ἀλλ' ἢ παλαιότερα γραφὴ εἶνε ἰβηριτικὴ, ἥτοι εἰς γλῶσσαν γεωργιανήν.

(*) Οἱ ἐν τῇ παρούσῃ ἐκθέσει ἀναγραφόμενοι ἀριθμοὶ τῶν κωδίκων ἐν ταῖς ἀγιορειτικαῖς βιβλιοθήκαις ἀναφέρονται εἰς τὸν ἐμὸν κατάλογον καὶ τὸ ἐπ' αὐτῶν τῶν κωδίκων παρ' ἐμοῦ ἐπικολληθὲν ἀντίστοιχον δελτάριον.

Β') 'Ο ὑπ' ἀρ. 99 κώδιξ τῆς βιβλιοθήκης Κωνσταμονίτου εἶνε γεγραμμένος τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα ἐπὶ περγαμηνῆς εἰς φύλλον καὶ περιέχει Εὐαγγέλιον. Εἶνε δὲ παλίμψηστος· αἱ δὲ πρωτόγραφοι μεμβράναι ἀνῆκον εἰς κώδικα λατινικὸν τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, εὐχερῶς ἀναγινωσκόμενον καὶ περιέχοντα βίους καὶ μαρτύρια ἁγίων.

Γ') Φύλλον παλίμψηστον εἶνε τὸ 153 τοῦ ὑπ' ἀρ. 354 κώδικος τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου, ὅστις εἶνε γεγραμμένος τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα ἐπὶ χάρτου εἰς σχῆμα 8^{ον} καὶ περιέχει τὸν Ἀπόστολον καὶ τινὰ ἀναγνώσματα. Ἔχει δὲ ὁ κώδιξ ἐν ἀρχῇ καὶ τέλει παράφυλλα (*) ἐκ περγαμηνῆς, ὧν τὸ ἄνω περὶ οὗ ὁ λόγος, εἰς ὃ ἀπολήγει τὸ χειρόγραφον, εἶχεν ἄλλοτε καὶ ἄλλην γραφὴν τοῦ μικρογραμμάτου ῥυθμοῦ. Οἱ στίχοι τῆς παλαιᾶς ταύτης γραφῆς εἶνε ἐγκάρσιοι πρὸς τοὺς μετὰ τὴν ἀπάλειψιν ἐπ' αὐτῶν ἐπιγραφέντας. Εἶχε δ' ἑκάστος τῶν παλαιῶν στίχων πλάτος 0,14. Ἐν τῷ ἐμπροσθίῳ μέρει τοῦ εἰρημένου φύλλου (153,α) ἀνέγνω ἐκ τῆς λείαν ἀμυδρᾶς παλαιοτέρας γραφῆς ἐν μὲν τῷ πρώτῳ στίχῳ τάδε τὰ γράμματα *ναψυχονυμινανον*, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ *το* *εμψυχωνιδε*, ἐν δὲ τῷ δεκάτῳ *εἶναι δυνατὰ*, ἐν δὲ τῷ δεκάτῳ τρίτῳ *τα τα* *αστήματα καί*. Ταῦτα δὲν φαίνονται ἀρκοῦντα πρὸς ὀρισμὸν τῆς ἐν τῷ παλαιοτέρῳ κώδικι, ἐξ οὗ εἰλημμένον τὸ φύλλον, περιεχομένης ὕλης.

Δ') Παλίμψηστον εἶνε καὶ τὸ ἐν τέλει τοῦ ὑπ' ἀρ. 369 κώδικος τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου φύλλον. Καὶ ὁ μὲν ὅλος κώδιξ εἶνε χαρτῶος γεγραμμένος τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα, καὶ περιέχει ἀκολουθίας διαφόρων ἐορτῶν, ἐκ περγαμηνῆς δ' εἶνε μόνον τὸ τελευταῖον φύλλον. Τούτου ἡ μὲν ἀνωτέρα γραφὴ δηλοῖ χεῖρα τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος, καὶ περιέχει στιχηρὰ, ἡ δὲ κάτωθεν γραφὴ ἀνέρχεται εἰς τὸν δωδέκα-

(*) Οὕτως ἐκάλουν οἱ Βυζαντινοὶ τὰ συνήθως ἄγραφα φύλλα τὰ πρὸς ἐπικάλυψιν τῶν βιβλίων ἔσωθεν τοῦ σταχώματος ἐν ἀρχῇ καὶ τέλει τιθέμενα, τὰ παρὰ μὲν τῶν Γάλλων *feuilles de garde*, παρὰ δὲ τῶν Γερμανῶν *Schmutzblätter* λεγόμενα.

τον αἰῶνα, καὶ τὰ γράμματα εἶνε τοῦ μικροῦ ρυθμοῦ πλήν ὀλίγων κεφαλαίων, ἀνηκόντων εἰς τίτλον, ἐξ οὗ διέκρινα τὰς λέξεις ΕΝΔΟΞΟΝ ΚΑΙ ΑΧ Εἶνε δὲ ἡ ὕλη τῆς παλαιᾶς γραφῆς τοῦ φύλλου τούτου ἐκκλησιαστικὴ, ὡς γίνεται προφανὲς ἐκ τῶν ἀναγνωσθεισῶν λέξεων τοῦ κειμένου, καὶ τοῦ υἱοῦ συνάναρχον καὶ ὁμότιμον τὰ πλήθη κτλ.

Ε') Μεταξὺ τῶν διεσπασμένων τεμαχίων διαφορῶν κωδίκων καὶ χύδην φερομένων φύλλων ἐν τῇ μονῇ Καρακάλλου, ἅτινα συλλέξας κατέθηκα πάντα εἰς φάκελον, εἰς ὃν ἐδόθη ὁ ἀριθμὸς 245, εὐρίσκεται καὶ ἐν φύλλον ἐπὶ περγαμηνῆς παλίμψηστον. Τούτου ἡ μὲν νεωτέρα χεὶρ εἶνε τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος, καὶ εἶνε δι' αὐτῆς γεγραμμένα τροπάρια, ἡ δὲ πρωτόγραφος καὶ ἀπαλειφθεῖσα γραφὴ ἀνέρχεται εἰς τὸν δέκατον αἰῶνα, εἶνε τοῦ μικρογραμμάτου ρυθμοῦ καὶ περιεῖχε προφανῶς ὕλην ἐκκλησιαστικὴν χωρὶς νὰ δύναμαι νὰ ὀρίσω ἀκριβέστερον τὸ περιεχόμενον αὐτῆς.

Σ') Ὁ ὑπ' ἀρ. 54 ἐπὶ περγαμηνῆς τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα γεγραμμένος κῶδιξ τῆς μονῆς Ἰβήρων, ἀποτελούμενος ἐν ὅλῳ ἐκ φύλλων 191 εἰς 8", εἶνε Τετραευάγγελον. Γνωρίζομεν δὲ τούτου τὸν βιβλιογράφον ἐκ τῆς ἐν τέλει σημειώσεως εὐχου (sic) καὶ τῷ γράφῳ Θεοφυλάκτῳ ἱερομονάχῳ. Ἀσχετον δὲ πρὸς τὸν χρόνον τῆς γραφῆς εἶνε τὸ ἐν τινι παρενθέτῳ σημειώσει ἀναφερόμενον ἔτος Ϛ'Ϟ'θ' (=1291), ὅπερ τοῦτο μόνον ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ κῶδιξ ἐγράφη πρὸ τούτου τοῦ ἔτους, τοῦθ' ὅπερ ἄλλως ἠδύνατο νὰ ἐξαχθῇ καὶ ἐκ τοῦ ρυθμοῦ τῶν γραμμάτων. Ἀλλ' ὁ Θεοφύλακτος πρὸς σύμπληξιν τοῦ τεύχους, ἐν ᾧ ἔγραψε τὸ Τετραευάγγελον, δὲν παρεσκεύασε νέας μεμβράνας, ἀλλ' ἔλαβε παλαιάς. Οὕτως ὁ κῶδιξ εἶνε παλίμψηστος δι' ὅλων τῶν φύλλων πλήν ὀλίγων μόνον, τῶν ὑπ' ἀρ. 160—181. Ὁ δὲ παλαιὸς κῶδιξ, οὗ τὰς μεμβράνας μετέγραψεν ὁ βιβλιογράφος τοῦ Τετραευαγγέλου, ἦτο γεγραμμένος πιθανῶς τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα, κατὰ δύο σελίδας (*), ὧν

(*) Μεταχειρίζομαι τὴν λέξιν ταύτην κατὰ τὸν γνωστὸν ὅρον ἐν τῇ ἐννοίᾳ

έκατέρα εἶχε πλάτος 0,04, κατὰ μῆκος δὲ συνήθως στίχους 23. Ὡς δὲ γίνεται δῆλον ἐκ τῶν ἐνιαχοῦ καὶ διὰ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ ἀναγινωσκομένων λέξεων τῆς κάτωθεν γραφῆς, περιεῖχεν ὁ παλαιὸς κώδιξ βίους καὶ μαρτύρια ἁγίων. Ἀλλ' ἐν τῷ συνόλῳ ἡ παλαιὰ γραφή εἶνε οὕτως ἐξίτηλος, ὥστε ἐκ τῶν ἀμυδροτάτων καταστάντων γραμμάτων ἐλάχιστα δυστυχῶς διακρίνονται.

Ζ') Ὁ ὑπ' ἀρ. 64 κώδιξ τῆς μονῆς Ἰβήρων σύγκειται ἐκ φύλλων 277 εἰς 8" καὶ εἶνε γεγραμμένος τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα. Περιέχει δὲ ἐρμηνείαν εἰς τὸ Ψαλτήριον, οὗ τὸ κείμενον ἀναγράφεται ἐρυθροβαφὲς κατὰ βραχέα τεμάχια, εἰς ἃ ἔπεται ἐκάστοτε ἐναλλάξ ἡ ἐρμηνεία, γεγραμμένη διὰ μέλανος. Εἶνε δὲ ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἀξία λόγου κατὰ τινὰ ἐπὶ τοῦ κώδικος σημείωσιν τοῦ Ῥώσου θεολόγου Πορφυρίου Οὐσπένσκη, τοῦ ἔπειτα γενομένου μητροπολίτου Μόσχας, ὅστις ἐπεσκέφθη τὰς μονὰς τοῦ Ἀγίου Ὁρους τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 1846. Καὶ ὁ κώδιξ οὗτος εἶνε παλίμψηστος, συνεπήχθη δὲ ἐκ δύο παλαιότερων κωδίκων, ἀμφοτέρων γεγραμμένων διὰ γραμμάτων τῆς μικρᾶς γραφῆς τὸν δέκατον αἰῶνα κατὰ δύο σελίδας. Καὶ τοῦ μὲν πρώτου τούτων, οὗ αἱ μεμβράναι διήκουσι μέχρι τοῦ φύλλου 249 τοῦ νέου κώδικος, τὸ περιεχόμενον διακρίνεται εὐχερῶς, καθότι οἱ στίχοι τοῦ πρωτογράφου διαφαίνονται διὰ μέσου τῶν τῆς νεωτέρας γραφῆς, οἵτινες δὲν ἐγράφησαν ἐπ' αὐτῶν, ἀλλ' ἄνωθεν ἢ κάτωθεν τῶν παλαιῶν. Εἶνε λοιπὸν ἡ ὕλη τοῦ παλαιοῦ τούτου κώδικος Κανόνες εἰς τὴν Θεοτόκον καὶ ἄλλοι. Ἀπὸ δὲ τοῦ φύλλου 249 καὶ ἐξῆς ἔχομεν τὰ λείψανα τοῦ ἑτέρου τῶν παλαιῶν κωδίκων, οὗ ἡ διάγνωσις δὲν εἶνε ὡς ἡ τοῦ ἄλλου ἀμέσως εὐχερῆς, περιεῖχε δὲ ὅμως καὶ οὗτος κείμενον ἐκκλησιαστικόν, καὶ δὴ, ὡς φαίνεται, τροπάρια (*).

τῶν στηλῶν, εἰς ἃς διηρεῖτο ἐνίοτε τὸ πλάτος τῆς σελίδος τῶν παλαιῶν κωδίκων.

(*) Ἀγνοῶ ἂν ὁ Πορφύριος Οὐσπένσκης, ὅστις, καθ' ἃ ἄνωτέρω εἴρηται, ἐμελέτησε τοῦτον τὸν κώδικα, ἔγραψέ πού τι περὶ τοῦ παλιμψήστου.

Η') 'Ο ὑπ' ἀρ. 91 κώδιξ τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς Διονυσίου εἶνε γεγραμμένος εἰς σχῆμα 16^{ον} τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα καὶ περιέχει λόγους Μάρκου τοῦ Αἰγυπτίου καὶ Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου καὶ λόγον τοῦ ἁββᾶ Ζωσιμᾶ «περὶ ἀπροσπαθείας καὶ ἀνεξικακίας». Αἱ μεμβράναι τοῦ τελευταίου τρίτου τοῦ κώδικος τούτου εἶνε παλίμψηστοι. Εἶνε δὲ ἡ κάτωθεν γραφή μικρὰ τοῦ δεκάτου αἰῶνος, καὶ ἀνῆκον αἱ πάλιν μεταγραφεῖσαι μεμβράναι εἰς κώδικα μέγαν σχήματος 4^{ον} ἢ μεγάλου 8^{ον} γεγραμμένον κατὰ δύο σελίδας. Περιεῖχε δὲ ὁ παλαιὸς οὗτος κώδιξ, ὡς ἀναγνωρίζεται ἐκ τῶν ἀναγινωσκομένων λέξεων, συγγραφὴν ἐκκλησιαστικὴν διηρημένην εἰς τίτλους καὶ ἐδάφια καὶ γεγραμμένην, ὡς μοι φαίνεται, ἐνιαχοῦ, εἰ μὴ καὶ πανταχοῦ, κατ'ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν. Ἐν ἐδαφίῳ τινὶ φέροντι τὸν ἀριθμὸν κδ' ἀναγνωρίζονται αἱ λέξεις «...καὶ Μεγαλδριανοῖς μαθητευομένου (ς) καὶ τὰ ὅμοια...» Ἐν δὲ τῶν κεφαλαίων φέρει διὰ μεγάλων γραμμάτων τὴν δε τὴν ἐπιγραφὴν . . . ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΙΤΟΥ ΕΚ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΔΩΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΚΤΟΛΩΝ.

Τὸ κεφάλαιον ἐν ᾧ εὔρηνται τὰ περὶ Μεγαλδριανῶν ἀνωτέρω ἀναγραφέντα ἀνευρίσκεται ἐν τῇ Ἀνακεφαλαιώσει τοῦ Παναρίου τοῦ Ἐπιφανίου (ἐκδόσεως Dindorf. τόμ. Α' σ. 242) «Βασιλιδιανοὶ τῆς αὐτῆς αἰσχρουργίας τελεσταί, ἀπὸ Βασιλίδου τοῦ ἁμα Σατορνίλῳ τοῖς Σιμωνιανοῖς καὶ Μεγαλδριανοῖς μεμαθητευμένου, τὰ ὅμοια μὲν φρονοῦντος, κατὰ τι δὲ «διαφερομένου». Πράγματι δὲ ἡ αἵρεσις τῶν Βασιλιδιανῶν εἶνε ἡ κδ' τῶν ἐν τῷ Παναρίῳ. Ἀπὸ δὲ τῆς δευτέρας ἐπιγραφῆς λείπει δυστυχῶς τὸ προτεταγμένον ὄνομα τοῦ συγγραφέως, ὅπερ δὲν ἠδυνήθην νάναγνώσω. Ἀλλ' ἰδοὺ τίνα περὶ αὐτοῦ μοὶ γράφει ὁ ἐν Ἰένῃ τῆς Γερμανίας ἐπιφανὴς θεολόγος κ. Lipsius, προθύμως ἀπαντήσας εἰς ἐρώτησιν ἀπευθυνθεῖσαν αὐτῷ διὰ τοῦ λογίου ἐφημερίου τῆς ἐν Σμύρνῃ γερμανικῆς κοινότητος τῶν διαμαρτυρομένων κ. Φιλίππου Meyer· «Σημειώτέον, ὅτι οὔτε ἡ Ἀνακεφαλαιώσις οὔτε τὸ Πανάριον τοῦ Ἐπιφανίου εἶνε γεγραμμένα κατ'ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν. Ἄν λοιπὸν

μέρη τινὰ τῆς ὑφ' ὑμῶν ἀνακαλυφθείσης συγγραφῆς εἶνε γεγραμμένα, ὡς γράφετε, κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ἔπεται, ὅτι τὸ πρῶτόγραφον τοῦ παλιμψήστου περιέχει καὶ ἄλλην ὕλην πλὴν τῆς Ἀνακεφαλαιώσεως τοῦ Παναρίου. Πρὸς τοῦτο δὲ συμφωνεῖ ἡ ἄλλη παρ' ὑμῶν ἀναγνωσθεῖσα ἐπιγραφὴ . . . **ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΙΤΟΥ ΕΚ ΤΩΝ ΠΕΡΙΟΔΩΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟСТОΛΩΝ.**

Τὸ μέρος τοῦτο δὲν δύναται νὰ εἶνε ἐκ τοῦ Ἐπιφανίου. Καὶ δὲν δύναμαι μὲν νὰ εἶπω ἀσφαλῆ περὶ τοῦ συγγραφέως ἄνευ περισσοτέρων εἰδήσεων, ἀλλ' εἰκάζω ὅτι προηγεῖτο τὸ ὄνομα **ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ**. Περὶ Σωφρονίου τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων (ζήσαντος κατὰ τὸν ἑβδόμον αἰῶνα) γνωρίζομεν τοῦτο τοῦλάχιστον, ὅτι συνέγραψεν ἔργον, οὗ δυστυχῶς σώζεται μόνον λατινικὸν ἀπόσπασμα, φέρον τὴν ἐπιγραφὴν *Sophronii Patriarchæ Hierosolymitani de laboribus certaminibus et peregrinationibus SS. apostolorum Petri et Pauli* (*Bibliotheca Patrum ed. de la Bigne. Paris. 1589. Tom. VII, στηλ. 153 κ. ἐ.*) Κατὰ ταῦτα, ἂν ἡ εἰκασία μου εἶνε ὀρθή, ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ κεφαλαίου πρέπει νὰ συμπληρωθῇ ὡς ἐξῆς: *Σωφρονίου πατριάρχου Ἱεροσολυμίτου ἐκ τῶν περιόδων τῶν ἁγίων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου* (*). Ἀκριβέστερα μελέτη τοῦ παλιμψήστου θέλει ἀποδείξει ἂν ἡ εἰκασία μου ἔχει ὀρθῶς. Πάντως δὲ τὸ παλίμψηστον εἶνε ἄξιον ἀναγνώσεως καὶ μελέτης, ἡθέλετε δὲ παρέξει μεγάλην ὑπηρεσίαν εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἂν ἀνελαμβάνετε τοῦτο τὸ ἔργον.»

Θ') Ὁ ὑπ' ἀρ. 27 κωδὶξ τῆς μονῆς Καρακάλλου, γεγραμμένος ἐπὶ περγαμηνῆς εἰς 8^{ον} κατὰ τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα περιέχει ἑορτολόγιον τῶν δώδεκα μηνῶν, τριωδίου, πεντηκοσταρίου καὶ παρακλητικῆς. Τοῦ κώδικος τούτου πολλὰ φύλλα εἶνε παλίμψηστα. Εἶνε δὲ τὸ πρῶτόγραφον τοῦ μικρογραμ-

(*) Κατὰ μὲν τὰλλα συμφωνῶ πλήρესτατα πρὸς τὸν κ. Lipsius, ἀλλὰ τὴν λέξιν *πατριάρχου* θεωρῶ παρέλκουσαν. Ἡ ἔπρεπε νὰ γραφῇ *πατριάρχου Ἱεροσολύμων* ἢ, ἂν οὐ ἔχομεν μεμαρτυρημένον τὸ Ἱεροσολυμίτου, τὸ πατριάρχου δὲν δύναται νὰ ἔχη ὀρθῶς.

μάτου ρυθμοῦ καὶ ἀνέρχεται, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα. Ἐγείνε δὲ χρῆσις τῶν παλαιῶν ἐκείνων μεμβρανῶν κατὰ διεύθυνσιν ἀντίθετον πρὸς τὴν νεωτέραν γραφήν. Ἄλλ' ἢ παλαιότερα γραφή εἶνε οὕτως ἀμυδρά καὶ διεφθαρμένη, ὥστε ἀποβαίνει ὅλως ἀδύνατος ἢ ἀνάγνωσις οἰουδήποτε μέρους. Οὐ μικρὸν δὲ συντελεῖ εἰς τὴν δυσχέρειαν ταύτην περὶ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ τὸ ἄλλως σπανίως παρουσιαζόμενον ἐν τοῖς χειρογράφοις φαινόμενον τῆς χαράξεως γραμμῶν οὐ μόνον ὀριζοντείων, ἀλλὰ καὶ καθέτων, δι' ὧν διαιρεῖται ἡ ὅλη ἐπιφάνεια τῶν φύλλων τῆς περγαμηνῆς εἰς τετραγωνίδια. Ἐπράξε δὲ τοῦτο βιβλιογράφος τοῦ νεωτέρου μουσικοῦ κειμένου τοῦ γραφέντος ἐπὶ τῆς ἀπαλειφθείσης παλαιότερας γραφῆς χάριν εὐκολωτέρας ἐν τοῖς τετραγωνιδίοις ἐγγραφῆς τῶν διαστίχων μουσικῶν σημείων.

Γ') Ὁ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς μονῆς Ἐσφιγμένου ὑπ' ἀρ. 27 ἐπὶ περγαμηνῆς κώδιξ εἶνε γεγραμμένος εἰς 4^{ον} ἐν ἔτει 1311 μ. Χ. καὶ σύγκειται ἐκ φύλλων 175, ὧν μόνον τὸ τελευταῖον εἶνε συνηρμωσμένον ἐκ δύο φύλλων περγαμηνῆς εἰς 8^{ον}, γεγραμμένων τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα καὶ περιεχόντων ἀποσπάσματα Ψαλτηρίου. Ἐν δὲ τῷ ὅλῳ κώδικι περιέχεται Τετραευάγγελον, οὗ προτάσσεται «τάξις καὶ ἀκολουθία τῆς τῶν ἀποστόλων ἀναγνώσεως», ἡ ἐπιστολὴ Εὐσεβίου εἰς Καρπιανὸν καὶ μηνολόγιον τῶν Εὐαγγελίων, ἐπιτάσσεται δὲ πῖναξ τῶν κατὰ Κυριακὰς Εὐαγγελίων. Ἐν φ. 13, β περιέχεται ἀτεχνοτάτη καὶ λίαν παρεφθαρμένη ἱστορία (miniature), παριστάνουσα τοὺς τέσσαρας εὐαγγελιστάς, ἅπαντας καθημένους καὶ γράφοντας, ἐστραμμένους δὲ πρὸς τὰ δεξιὰ τῷ θεωμένῳ. Ἐν φ. 174, α εὔρηται ἀναγεγραμμένη ἡ ἐξῆς σημείωσις περὶ τοῦ βιβλιογράφου «ἐτελειώθη τὸ παρὸν τετραβάγγελον διὰ χειρὸς θεοδώρου ἱερέως καὶ εὐτελοῦς ἐξ ἐπιτροπῆς κῦρ βαρνάβα ἱερομονάχου τοῦ ἐπὶ κληρὸν ὁγωνικὰ βασιλεύοντος κῦρ ἀλεξίου τοῦ μεγάλου κομνηνοῦ ἔτος ,σ'ωιθ' ἰνδ. [θ'] (*) καὶ οἱ ἀνα-

(*) Συνεπλήρωσα ἐν τούτοις τὴν λείπουσαν ἐκ τοῦ χειρογράφου ἰνδικτιῶνα.

γινώσκοντες κτλ». Ἐκ τῆς σημειώσεως ταύτης γίνεται δῆλον οὐ μόνον τὸ ἔτος καθ' ὃ ἐγράφη ὁ κώδιξ, τὸ 1311, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐγράφη ἐν τῇ Τραπεζούντῃ, ὡς πειθόμεθα ἐκ τῆς μνείας Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, ὅστις εἶνε ὁ αὐτοκράτωρ Τραπεζοῦντος Ἀλέξιος ὁ Β'.

Ὁ κώδιξ οὗτος σύγκειται ὅλος ἐκ φύλλων παλιμψήστων. Τὸ δὲ πρωτόγραφον, οὗ ἀπηλείφθη ἡ γραφή, ἦτο γεγραμμένον κατὰ δύο σελίδας διὰ μεγάλων γραμμάτων περὶ τὸν ἕκτον αἰῶνα, φαίνονται δ' ἀνήκοντα πάντα τὰ φύλλα εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν κώδικα. Ἀλλ' ἡ παλαιότερα αὕτη γραφή εἶνε ἀμυδροτάτη καὶ ἀφανής, τοῦτο δὲ μόνον διαφαίνεται, ἰδίως ἐκ τῶν φ. 120,α καὶ 120,β, ὅτι περιείχοντο εὐαγγέλια. Εἶνε λοιπὸν περίεργος ὁ παλίμψηστος οὗτος κώδιξ καὶ ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν, ὅτι ἡ τε παλαιότερα καὶ ἡ νεωτέρα γραφή μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὕλην παρέχουσι, τὰ ἔργα τῶν εὐαγγελιστῶν, οὕτως ἢ ἄλλως διατεταγμένα. Ἡ δ' αἰτία ἡ προκαλέσασα τὴν ἀπαλείψιν τοῦ παλαιοῦ κώδικος εἶνε ἐν τῇ προκειμένῃ περιστάσει προφανής· εἶνε δῆλα δὴ ἡ δυσχέρεια ἣν παρεῖχε πλέον πρὸς ἀνάγνωσιν κατὰ τὴν δεκάτην τετάρτην ἑκατονταετηρίδα ἢ ἐκτὸς πάσης χρήσεως ἥδη ἀπὸ αἰώνων γραφή τοῦ μεγαλογραμμάτου ῥυθμοῦ. εἰς ἣν ἦσαν γεγραμμένοι αἱ παλαιαὶ μεμβράναι, ἃς ἀπῆλειψεν ὁ ἱερεὺς Θεόδωρος, ὅπως μεταγράψῃ τὸ Τετραεὺς εὐαγγέλιον κατὰ παραγγελίαν τοῦ ἱερομονάχου Βαρνάβα.

ΙΑ') Παλίμψηστος εἶνε καὶ ὁ ὑπ' ἀρ. 458 ἐπὶ περγαμηνῆς εἰς σχῆμα 4^{ον} κώδιξ τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου, περιέχων Μηνολόγιον γεγραμμένον τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ ῥυθμοῦ τῶν γραμμάτων. Ἐκ δὲ τοῦ φ. 126,β μανθάνομεν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ βιβλιογράφου, ὅστις ἦτο μοναχὸς, ἐκαλεῖτο δὲ Θεόδωρος καὶ προσεπωνυμεῖτο Ῥαιδεστηνός, πιθανῶς ὡς ἐκ Ῥαιδεστοῦ καταγόμενος. Ἀπαντα τὰ φύλλα τοῦ κώδικος τούτου εἶνε παλίμψηστα. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ παλαιότερα γραφή εἶνε μετὰ μεγάλης ἐπιμονῆς διεξεσμένη καὶ ὁ κώδιξ ἱκανῶς βεβλαμμένος ὑπὸ τῆς ἐν ἔτει 1870 ἐνσκηψάσης εἰς τὴν μονὴν πυρκαϊᾶς, ἐξ ἧς τὰ πρῶτα μάλιστα

αὐτοῦ φύλλα εἶνε ὅλως συνεστραμμένα καὶ ἐφθαρμένα, οὕτως ὥστε μόλις που διακρίνονται τὰ γεγραμμένα κάτωθεν τοῦ Μηνολογίου. Καθ' ὅσον δὲ διαφαίνεται ἡ γραφή αὕτη, ἀνήκει εἰς κώδικα τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος γεγραμμένον κατὰ μίαν σελίδα, ἥτο δὲ πιθανώτατα ἡ ὕλη αὐτοῦ ἐκκλησιαστική, ὡς ἔξεστιν εἰκάσαι ἐκ τινων τεκμηρίων.

IB') Ὁ ὑπ' ἀρ. 54 ἐπὶ περγαμηνῆς εἰς σχῆμα 4^ο κώδιξ τῆς αὐτῆς μονῆς εἶνε παλίμψηστος. Καὶ ἡ μὲν νεωτέρα χεὶρ δι' ἧς ἐγράφησαν αἱ τὸν κώδικα πληροῦσαι εἴκοσι καὶ δύο ὁμιλίας τοῦ Χρυσοστόμου εἶνε τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, ἐξαιρουμένων τῶν πέντε πρώτων φύλλων, δι' ὧν ἀνεπληρώθη κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα ἡ λείπουσα ἀρχὴ τῆς «περὶ ὑπομονῆς τῶν ἁγίων» ὁμιλίας, ἣτις ὅμως καὶ νῦν φέρεται πάλιν ἀκέφαλος ἐν τῷ χειρογράφῳ. Ἐν δὲ τοῖς φύλλοις τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος (ἀποτελεῖται δὲ ὁ κώδιξ ἐκ φύλλων ἐν ὧν 304) αἱ Ὀμιλίας τοῦ Χρυσοστόμου εἶνε γεγραμμέναι ἐπὶ παλαιότερας γραφῆς, ἀλλ' αὕτη δυστυχῶς μόλις που διαφαίνεται οὐ μόνον διὰ τὴν ἐπιμονὴν μεθ' ἧς ἔγεινεν ἡ ἀπόξεσις αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ στίχοι τῆς νέας γραφῆς δὲν ἐγράφησαν, ὡς πολὺ συνηθέστερον συμβαίνει ἐν τοῖς παλιμψήστοις, μεταξὺ τῶν στίχων τῆς παλαιότερας, ἀλλ' ἐπ' αὐτῶν τούτων, οὓς καὶ καλύπτουσι. Διὰ ταῦτα παντελῶς ἀδύνατος καθίσταται ἡ ἀνάγνωσις τοῦ πρωτογράφου.

II') Τὸ σπουδαιότατον πάντων τῶν παλιμψήστων, ἃτινα εὑρον ἐν τῷ Ἀγίῳ Ὄρει, εἶνε ὁ ὑπ' ἀρ. 86 κώδιξ τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου. Εἶνε δὲ γεγραμμένος τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα εἰς σχῆμα 8^ο, σύγκειται ἐκ φύλλων 238 καὶ περιέχει τὸ Ψαλτήριον, γεγραμμένον, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ ἐν φ. 234, α χωλιαμβικοῦ στίχου Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Σωφρονίου πόρος ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Σωφρονίου, πιθανῶς αὐτοῦ ἐκείνου, ὅστις ἔγραψε τὸ ὑπ' ἀριθ. 361 Τυπικὸν τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Coislin. Ἀλλ' ὁ Σωφρόνιος, ὅπως γράφη τὸ Ψαλτήριον αὐτοῦ, κατέστρεψεν ὀκτὼ ἄλλους κώδικας ἐπὶ περγαμηνῆς παλαιότερους. Λέγω δὲ ὅτι κατέστρεψε, διότι δὲν

περιωρίσθη εἰς τὴν ἀπάλειψιν τῶν παλαιῶν γραφῶν, ἀλλ' ἀπέκοψε κατὰ παντοίους τρόπους ἀρχαιοτέρους κώδικας μεγαλειτέρου σχήματος ὅπως δώσῃ εἰς αὐτοὺς τὸ μέγεθος τῶν μεμβρανῶν, εἰς ἃς ἐσκόπει νὰ γράψῃ τὸ Ψαλτήριον. Διακρίνομεν λοιπὸν ἐν τούτῳ τῷ παλιμψήστῳ τὰς ἐξῆς παλαιὰς γραφάς:

1) πλεῖστα φύλλα καὶ τὰ παράφυλλα ἀνήκουσιν εἰς παλαιὸν κώδικα τοῦ μεγαλογραμμάτου ῥυθμοῦ, γεγραμμένον τὸν ἕκτον ἢ ἑβδόμον αἰῶνα κατὰ δύο σελίδας, ὧν ἑκατέρα εἶχε πλάτος 0,055 τοῦ γαλλικοῦ μέτρου. Ὡς εὐκόλως ἀναγνωρίζεται ἐκ τῶν φ. 15,α 17,α 35,α 178,α 195,β, ὁ παλαιὸς ἐκεῖνος κώδιξ περιεῖχεν ἀναγνώσματα ἐκ τοῦ κατὰ Ἰωάννην κηγελίου· ἦτο ἄρα εὐαγγελιστάριον, οὗ τὰ τελευταῖα τ' ἄλλα ἀπεκόπησαν ὑπὸ τοῦ Σωφρονίου πρὸς σύμπηξιν τοῦ νέου κώδικος. Φύλλα παλίμψηστα ἐκ τοῦ αὐτοῦ παλαιοῦ χειρογράφου εἶνε πλὴν τῶν ἀνωτέρω σημειωθέντων τὰ 2—10, 29—30, 36—38, 193, 197, 200, 205—208 καὶ ἄλλα πολλά. Ἐπειδὴ δὲ τὸ σχῆμα τοῦ παλαιοῦ κώδικος ἦτο πολὺ μεγαλειότερον τοῦ νεωτέρου, εἰς ὃν μετεγράφη τὸ Ψαλτήριον, ὁ Σωφρόνιος ἀπέκοψε μὲν τὰ παλαιὰ φύλλα, ὅπως προσαρμόσῃ τὰ εἰς τὸ νέον μέγεθος, ἐν δὲ τῇ συμπήξει τοῦ νέου κώδικος ἔθηκεν αὐτὰ οὐχὶ κατὰ μῆκος, ἀλλὰ κατὰ πλάτος. — 2) Δεύτερος κώδιξ παλαιὸς ὃν μετεχειρίσθη ὁ βιβλιογράφος χάριν τοῦ Ψαλτηρίου εἶνε ἐκεῖνος ἐξ οὗ ἐλήφθησαν τὰ φύλλα 31, 44 καὶ πρὸ πάντων πολλά ἐν τέλει τοῦ νεωτέρου χειρογράφου, τὰ 162—164, 167—169, 171, 173, 174, 176, 179, 181, 182, 184, 187, 189, 190 καὶ ἄλλα. Ἦτο δὲ ὁ κώδιξ οὗτος γεγραμμένος τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα ἐν μικρογραμμάτῳ ῥυθμῷ κατὰ μίαν σελίδα ἔχουσα πλάτος 0,10, καὶ περιεῖχεν ἐπιστολάς τῶν ἀποστόλων. Τούτων αἱ τοῦ Παύλου διακρίνονται μάλιστα ἐκ τοῦ φ. 171,α ἐνθα ἡ παλαιὰ γραφή εἶνε ἀντίστροφος πρὸς τὴν νεωτέραν. Ἐν τῷ φύλλῳ ἐκείνῳ διέκρινα χωρίον, ὅπερ εὐρίσκομεν ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῇ τοῦ Παύλου (Δ, 17) μετὰ μικρῶν μόνον διαφορῶν, ἀποδοτέων εἰς διαφόρους γραφάς τοῦ ὑπ' ὄψιν χειρογράφου.

Κώδιξ Κουτλουμουσίου

Παύλου Γαλ. Δ' 17

· · · ρύξαντες καὶ ἐδώκατέ μοι ὥστε ἐχθρὸς ὑμῖν γέγονα ἀληθεύων ἐν ὑμῖν ζηλοῦσιν ὑμᾶς.	ἐξορύξαντες ἂν ἐδώκατέ μοι ὥστε ἐχθρὸς ὑμῶν γέγονα ἀληθεύων ὑμῖν ζηλοῦσιν ὑμᾶς.
--	---

Τῆς καθολικῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰακώβου ἡ ἀρχὴ ἀναγινώσκεται ἐν φ. 167,α πρὸς τὰ κάτω. Ἐπειδὴ δὲ ὁ παλαιὸς κώδιξ ἐξ οὗ ἐλήφθησαν ταῦτα τὰ φύλλα δὲν ἦτο ἀρχῆθεν πολὺ μεγαλείτερος τὸ σχῆμα ἐκείνου ὃν ἤθελε νὰ συμπήξῃ ὁ βιβλιογράφος τοῦ Ψαλτηρίου, ἐποιήσατο οὗτος χρῆσιν αὐτῶν κατὰ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν ἣν ἔχει καὶ ὁ νέος κώδιξ, προσαρμόσας τὰ φύλλα ταῦτα εἰς μῆκος κατ' εὐθείαν ἢ καὶ ἀντιθέτως. — 3) Εἰς ἄλλον κώδικα ἀνῆκον πρότερον τὰ φύλ. 28, 60, 125, 126, 138, 143, 154, 161 καὶ ἄλλα. Ἦτο δὲ γεγραμμένος οὗτος περὶ τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα διὰ μικρῶν γραμμάτων κατὰ δύο σελίδας, ὧν ἑκατέρα εἶχε πλάτος 0,07. Τοῦ κώδικος τούτου τὰ φύλλα ἦσαν μεγαλείτερα τοῦ νέου σχήματος, διὰ τοῦτο δὲ ὁ Σωφρόνιος, θέλων νὰ προσαρμόσῃ τὰ εἰς τὸν νέον ὑπ' αὐτοῦ συμπηχθέντα κώδικα κατὰ τὴν αὐτὴν πάντοτε διεύθυνσιν, κατώρθωσε τοῦτο ἀποκόπτων συνήθως τὴν ἑτέραν τῶν σελίδων, ὅπως γείνωσι στενότεραι αἱ μεμβράναι. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἦτο μόνον κατὰ πλάτος μεγαλείτερος ὁ παλαιὸς κώδιξ, ἀλλὰ καὶ κατὰ μῆκος ὑπερεξεῖχε τοῦ πρώτου, ἠλάττωσεν ὁ βιβλιογράφος τοῦ Ψαλτηρίου καὶ τὸ μῆκος δι' ἀποκοπῆς οὕτως ὥστε σήμερον οὐδὲ μίαν εὐρίσκωμεν σελίδα τοῦ παλαιοῦ κώδικος καθ' ὅλον αὐτῆς τὸ μῆκος, οὐδὲ δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἀσφαλῶς ἐκ πόσων ἐν ὅλῳ στίχων συνίσταντο αἱ σελίδες τοῦ παλιμψήστου, καθότι τούτου τὸ γεγραμμένον μέρος ἦτο πάντοτε μακρότερον τοῦ ὅλου μεγέθους τοῦ σήμερον προκειμένου χειρογράφου. Ἦσαν δὲ τοῦ πρωτογράφου οἱ στίχοι γεγραμμένοι πυκνότατα πλησίον ἀλλήλων, καὶ ἐμέτρησα σωζομένους καὶ μετὰ τὴν γενομένην ἀποκοπὴν τοῦ μήκους μέχρι πεντήκοντα ἐν τισι τῶν σελίδων. Περιεῖχε δὲ ἡ παλαιὰ γραφὴ λειτουργικόν τι βιβλίον, πιθα-

νώτατα τριώδιον μετὰ διαστίχων μουσικῶν σηματοφώνων, ὡς φαίνεται μάλιστα ἐκ τοῦ καθαρώτερον τῶν λοιπῶν φύλλων τοῦ παλιμψήστου τούτου σωζομένου φ. 28, β. — 4) Εἰς ἄλλον παλαιὸν κώδικα ἀνήκουν τὰ φύλλα 11, 16, 40, 43 καὶ ἄλλα. Τὰ φύλλα τοῦ εἴδους τούτου, μεγαλείτερα ὄντα τοῦ νέου χειρογράφου, δὲν ἐσταχώθησαν κατὰ τὴν αὐτὴν πρὸς τὸ ἐπ' αὐτῶν μεταγραφὴν Ψαλτήριον διεύθυνσιν, ἀλλὰ κατὰ πλάτος, οὕτως ὥστε ἡ παλαιὰ γραφὴ εἶνε ἐγκαρσία πρὸς τὴν μεταγενεστέραν. Ἦτο δὲ τὸ πρωτόγραφον γεγραμμένον τὸν δέκατον αἰῶνα διὰ γραφῆς μικρογραμμάτου κατὰ δύο σελίδας, ὧν ἑκατέρα εἶχε πλάτος 0,05. Περιείχοντο δ' ἐν αὐτῷ βίοι ἀγίων. — 5) Εἰς πέμπτον παλαιότερον κώδικα, ἐξ οὗ παρέλαβε τὰς μεμβράνας τοῦ Ψαλτηρίου τοῦ ὁ Σωφρόνιος, ἀνήκουν τὰ φύλλα 13, 14, 18, 19, 20 καὶ ἄλλα. Καὶ οὗτος δ' ὁ κῶδιξ ἦτο γεγραμμένος κατὰ δύο σελίδας, ὧν ἑκατέρα εἶχε πλάτος 0,06, διὰ γραφῆς μικρογραμμάτου τοῦ δεκάτου αἰῶνος· ἔγεινε δὲ τῶν μεμβρανῶν αὐτοῦ χρῆσις ἐν τῇ συμπήξει κατὰ τρόπον ὁμοιον καὶ ἐν τῷ προηγουμένῳ κώδικι. Περιεῖχε δὲ καὶ οὗτος βίους ἀγίων. — 6) Πιθανώτατα βίους ἀγίων περιεῖχε καὶ ὁ ἕκτος κῶδιξ ὃν ἀπέψησεν ὁ βιβλιογράφος τοῦ Ψαλτηρίου. Ἐξ αὐτοῦ ἀπορρέουσι τὰ φύλλα 21, 22 καὶ ἄλλα τοῦ νέου κώδικος. Ἦτο δὲ γεγραμμένος καὶ οὗτος κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα διὰ γραφῆς μικρογραμμάτου, ἀλλ' ἄδροτέρας τῆς τῶν ὑπ' ἀρ. 4 καὶ 5 παλαιῶν κωδίκων. Εἶχε δὲ καὶ οὗτος τὴν διαίρεσιν εἰς δύο σελίδας, ὧν ἑκατέρας τὸ πλάτος ἦτο 0,055. Ἐπειδὴ δὲ ὑπερεῖχε κατὰ τὸ μέγεθος τοῦ νέου κώδικος, αἱ μεμβράναι αὐτοῦ προσερράφησαν κατὰ πλάτος ὡς αἱ τῶν ὑπ' ἀρ. 4 καὶ 5. — 7) Τὰ φύλλα 26, 27, 32, 33 καὶ ἄλλα ἀνήκουν εἰς ἄλλον παλαιὸν κώδικα, γεγραμμένον τὸν δωδέκατον αἰῶνα διὰ γραφῆς μικρογραμμάτου κατὰ δύο σελίδας, ὧν ἑκατέρα εἶχε πλάτος 0,075. Ἐσταχώθησαν δὲ καὶ τούτου αἱ μεμβράναι κατὰ πλάτος ὡς αἱ τῶν τριῶν προηγουμένων. Ἀνήκουν δὲ τὰ φύλλα ταῦτα εἰς βιβλίον ὕλης λειτουργικῆς. — 8) Ὁ τελευταῖος κῶδιξ ὃν μετεχειρίσθη ὁ Σωφρόνιος χάριν τοῦ

Ψαλτηρίου ἦτο γεγραμμένος τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα διὰ γραφῆς μικρογραμμάτου κατὰ δύο σελίδας, ὧν ἑκατέρα εἶχε πλάτος 0,07. Περιείχοντο δὲ πιθανώτατα ἐν τῷ παλαιῷ τούτῳ κώδικι βίοι ἀγίων. Αἱ ἐκ τοῦ κώδικος τούτου παρελημμέναι μεμβράναι φαίνονται ὀλιγώτεραι τῶν ἐκ τῶν ἄλλων παλαιῶν χειρογράφων· ἔχομεν δὲ φύλλα ἐξ αὐτοῦ τὸ 46, 47, 51, 52 καὶ τινα ἄλλα ὀλίγα.

Κατὰ ταῦτα ἐκ τῶν ὀκτὼ παλαιῶν κωδίκων, οὓς διέσπασε καὶ ἀπῆλειψεν ὁ Σωφρόνιος τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα, ὅπως λάβῃ ἐξ αὐτῶν τὰς διὰ τὸ Ψαλτήριόν του μεμβράνας, εἰς μὲν εἶχε γραφῇ τὸν ἕκτον ἢ ἑβδομον αἰῶνα, τρεῖς δὲ τὸν δέκατον, δύο τὸν ἐνδέκατον, εἰς τὸν δωδέκατον καὶ εἰς τὸν δέκατον τρίτον. Ὁμοίαν καταστροφὴν οὕτω πολλῶν παλαιῶν κωδίκων πρὸς ἀποτελέσιν ἑνὸς νέου ἐγὼ τουλάχιστον δὲν εἶδόν που σημειουμένην, εἰ καὶ ἔγεινεν ἤδη πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τοῦ Τισσενδορφίου ἢ παρατήρησις, ὅτι οὐδέποτε ἐν τινι παλιμψήστῳ εὑρέθη ὁλόκληρος παλαιότερος κώδιξ, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας πολλάκις ἀποκόμματα ποικιλώτατα ἐκ πολλῶν κωδίκων. Ὡς ἐπιφανεστέραν δὲ τοιαύτην ἐκ πολλῶν παλαιότερων κωδίκων σύμπηξιν παλιμψήστου εὑρίσκω μέχρι τοῦδε ἀναφερομένην τὴν τοῦ ὑπ' ἀρ. 908 ἐν τῇ μοναστηριακῇ βιβλιοθήκῃ S. Gallen τῆς Ἑλβετίας λατινικοῦ γλωσσαρίου, γραφέντος τὸν ὀγδοὸν αἰῶνα, δι' ὃν ἐχρησίμευσαν αἱ μεμβράναι πέντε ἄλλων παλαιότερων κωδίκων (*). Δὲν πρέπει δὲ νὰ μείνωσιν ἀπαράτηρητα ἐν τῷ πολυσυνθέτῳ παλιμψήστῳ τῆς κουτλουμουσιακῆς βιβλιοθήκης καὶ τὰ δύο ταῦτα, πρῶτον μὲν, ὅτι ἐκ τῶν ὀκτὼ παλαιῶν κωδίκων εἰς μόνος εἶνε γεγραμμένος ἐν τῷ μεγαλογραμμάτῳ ῥυθμῷ, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπτὰ εἶνε τῆς μικρᾶς γραφῆς, δεύτερον δὲ ὅτι οὐδεμία τῶν ὑποκειμένων παλαιῶν γραφῶν ἔχει περιεχόμενον ἐκ τῆς θύραθεν παιδείας. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον γεγονὸς ἀποδεικνύει, ὅτι, εἴ τις ἤθελε τυχὸν νὰ

(*) E b e r t Zur Handschriftenkunde σ. 79.

ὑποτυπώση γινομένην συνηθέστερον τὴν ἀπάλειψιν τῶν παλαιῶν χειμένων, ὅτε τῆς γραφῆς μετατραπείσης ἀπὸ μεγάλης εἰς μικρὰν ἀπέβη ἐκείνη δυσαναγνωστοτέρα καὶ κατέστη ἀναγκαιοτέρα ἢ πάλιν ψῆσις τῶν δυσχρήστων ἐκείνων χειρογράφων, τοιαύτη γνώμη ἀντικρούεται ὑπὸ τοῦ ὑπ' ὄψιν κώδικος, ἐν ᾧ εἷς μόνος κῶδιξ τῆς παλαιότερας γραφῆς ἀπὸ λείφθη χάριν τοῦ συμπηγνυμένου νέου, οἱ δὲ λοιποὶ ἑπτὰ ἦσαν γεγραμμένοι ἐν ῥυθμῷ οὐ πάνυ διαφόρῳ τοῦ κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα κρατοῦντος. Ἡ δὲ παρατήρησις, ὅτι ἅπαντα τὰ παλαιὰ κείμενα ἐν τῷ παλιμψήστῳ τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου ἀναφέρονται οὕτως ἢ ἄλλως εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν φιλολογίαν, εἶνε νέα καὶ τρανὴ ἀπόδειξις τοῦ ἤδη σημειωθέντος, ὅτι οἱ μοναχοὶ τῶν μέσων αἰώνων δὲν κατέστρεφον ἐκ συστήματος, ὡς ὑπέθετον οἱ παλαιότεροι ἡμῶν, τὰ κείμενα τῆς κλασικῆς φιλολογίας, ὅπως ἐπιγράψωσιν ἐπ' αὐτῶν τὰς συγγραφὰς τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' ὅτι τὰ παλιμψηστα ἐγεννῶντο ἐκ τῆς εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχεν ἀπαλείψεως χειρογράφων οἷωνδ' ἅποτε παλαιότερων μὲν, ἀχρήστων δὲ εἰς τὸν γράφοντα, ὅστις ἐπ' αὐτῶν μετέγραφε τὸ νέον κείμενον, ὅπερ ἐχρειάζετο εἰς αὐτόν.

ΣΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΣ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000023306

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ